

УДК 379.831

ДОЗВІЛЛЕВА ДІЯЛЬНІСТЬ МОЛОДІ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ)

Пішун С.Г., к. пед. н.,
доцент кафедри педагогіки і психології початкової освіти
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

У статті проаналізовано становлення та еволюція дозвіллевої діяльності як складової культурної сфери з позицій історичної ретроспективи. Саме вона є базовою у розгляді генезису поняття «дозвіллева діяльність» та детермінант ключових періодів її формування і розвитку.

Ключові слова: вільний час, дозвілля, дозвіллева діяльність, дослідження, молодь, особистість.

В статтє проанализировано становление и эволюция досуговой деятельности как составляющей культурной сферы с позиций исторической ретроспективы. Именно она является базовой в рассмотрении генезиса понятия «досуговая деятельность» и детерминант ключевых периодов ее формирования и развития.

Ключевые слова: свободное время, досуг, досуговая деятельность, исследования, молодежь, личность.

Pishun S.H. LEISURE ACTIVITIES OF YOUTH: GENESIS AND DEVELOPMENT (RETROSPECTIVE ANALYSIS)

The genesis and evolution of leisure activities as a component of cultural sphere from the perspective of historical retrospective are analyzed in the article. Particularly it is the basic one while considering the genesis of a notion "leisure activities" and the determinant of key periods of its formation and development.

Key words: spare time, leisure, leisure activities, researches, youth, individuality.

Постановка проблеми. Концептуальні засади становлення і розвитку дозвілля є здобутком західної соціології, де воно представлено окремою галуззю, що вивчає поведінкові патерни індивідів і груп в умовах функціонування вільного часу, а також можливості реалізації та задоволення потреб стосовно спілкування, розваг, отримання дозвіллевих послуг тощо. У розробці зарубіжних теорій дозвілля особливе місце посідає сучасний аналіз міжнародних порівняльних досліджень. Цей аналіз був проведений ще у 90-х роках Європейським Союзом. Так, у результаті аналізу культурно-дозвіллевих програм ряду західних країн виявлені певні тенденції, що співвідносяться з тенденціями розвитку дозвілля у нашій країні. Наявність їх визначається збільшенням часу дозвілля у структурі вільного часу, розробкою та впровадженням у дозвіллеву практику державних програм його організації, фінансовими інвестиціями в індустрію дозвілля.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемне поле дозвілля не є чимось новим у науковій площині. Воно хвилювало розум мислителів ще з античних часів. Як показав аналіз, характеристика дозвілля достатньо широко була представлена у роботах як зарубіжних авторів, особливо починаючи з XIX століття (Т. Веблен,

Ж. Дюмазедьє, Ф. Енгельс, Дж. Келлі, К. Маркс, М. Фурастьє, Дж. Шиверс), так і російських (Г. Євтеєва, С. Іконніков, І. Корсун, Г. Орлов, І. Петрова, Е. Соколов, Ю. Стрельцов, В. Суртаєв, Б. Трегубов).

З 1991 р. проблеми молоді та молодіжного дозвілля в Україні активно досліджують І. Бекешкіна, Л. Виговський, М. Головатий, Е. Головаха, Н. Липовська, В. Осовський, Н. Прозур, С. Цюлюпа, Л. Швидка, Л. Яковенко.

Постановка завдання. Метою статті є генезис дозвілля як соціально-педагогічне явище, його характерні особливості функціонування на різних етапах розвитку суспільства та впливу на особистість.

Виклад основного матеріалу. Вивчення цінностей сучасної молоді, її установок, життєвих планів багато у чому визначає ефективність заходів, що розробляються й упроваджуються у соціально-культурній галузі, зокрема у сфері освіти й дозвілля.

Виникнення поняття дозвілля сходить до античності, коли філософи розглядали його як явище найвищого людського ідеалу, поєднаного з внутрішнім удосконаленням особистості на основі розвитку суспільства, навчання й виховання. Саме у цей період, як стверджують А. Воловик та В. Воловик, з'являються перші суспільно організовані масові й групові форми дозвільної діяльно-

сті; масові – це свята й урочистості, групові – у вигляді обговорень творів літератури, філософії. Особливе місце у структурі дозвілля античного суспільства займало відправлення релігійних культів, що несли у собі ті духовні та естетичні цінності, що культивувала у своїх громадянах держава [3, с. 11-16]. Так, Арістотель пов'язував дозвілля із задоволенням й істинною радістю. Він розглядав дозвілля як простір для щастя, як область довільного й етично усвідомленої поведінки [1, с. 397-399].

У Римській імперії найбільш поширеною формою масового проведення дозвілля були видовища, що поділялися на три види: театральні, де ставилися комедії і фарси з повсякденного життя просто неба; в амфітеатрах, де проводили гладіаторські бої; у цирку, де відбувалися змагання колісниць. Саме у ці часи виник відомий вислів «*Pane e circenses*» («хліба й видовищ»). Саме він уперше зустрічається у творі відомого римського сатирика Ювенала. Практикувалися привселюдні читання авторами своїх поетичних творів, що нерідко тривали по декілька днів. Усі означені дійства були невіддільною часткою у культурному побуті Римської імперії.

Середньовічну епоху можна охарактеризувати одним висловом: «Бог у всьому». У цей час у Західній Європі функціонували народні, світські та церковні форми організації дозвілля, які, безумовно, домінували над іншими, принаймні своїм змістом. Серед народних форм організації дозвілля особливо місце належало фольклорним святам, заснованим на народних віруваннях. Серед світських форм дозвілля найпоширенішими, можна сказати з упевненістю, були маскаради і різноманітні бали та прийоми. Поряд з ними у християнській церкві на початку XIV століття з'являється така форма проведення масового дозвілля, як релігійні вистави-містерії. Масштаб цих вистав міг бути настільки великим, що іноді вони трансформувалися у багатоденне дійство. У них оригінально сполучалися релігійна містика, набожність, богохульство, народна стихійність і самодіяльний початок. Тож, як свідчать хроніки, сценарії свят створювалися не тільки духівництвом, а й самими учасниками [3, с. 24-25].

Таке різноманіття об'єктів дозвіллевої діяльності пояснювалося соціальним станом суспільства. У палацах і замках феодалів найбільш розповсюдженими формами дозвілля були бали, турніри та банкетні. Що стосується середовища простих ремісників, то тут зароджуються основи первинних клубних осередків. Разом з цим почали з'являтися перші університетські міста.

Улаштовані за принципом монастирів, вони містили каплицю, залу, ворота – провідні ланки в інфраструктурі навчального закладу. Зала була одним з найважливіших елементів університетського життя – місце загальних зборів молодих людей, зустрічей і трапез [2, с. 29-30].

Становлення традицій вітчизняної педагогіки дозвілля. Передусім слід зазначити, що традиції вітчизняного дозвілля беруть своє коріння з обрядових дійств ритуального характеру відповідно до розподілу часу на буденний та святковий. До буденного дозвілля відносили святковий, або напівсвятковий час, пов'язаний з весіллями, хрестинами, від'їздом на чужину та інші (індивідуальний або родинний). Святкове дозвілля мало загальний характер. Це були великі свята – Храмові, Великдень, Різдво, Трійця, Іванові, Петрові дні, Святки, Масниця. У великі свята змінювалася обстановка, одяг і навіть поведінка людей. Підфарбовувалися та «вбиралися» будинки, одягали кращий одяг, один до одного зверталися по батькові, виключалися розмови про побутові та господарські справи. Молодь місцями проведення дозвілля мала вулицю, де водили хороводи та грали у бабки [3, с. 33-35].

Щодо світських форм організації дозвілля, що набули широкого розповсюдження наприкінці XIX – на початку XX століття, то тут необхідно згадати про виникнення цивільних бібліотек, музеїв та інших просвітницьких закладів, основними відвідувачами яких були учні, ремісники, робітники, селяни. Починаючи з 40-х років XIX століття поширюється практика читання популярних лекцій та організації народних читалень, в яких освічені люди збирали місцеве населення й читали йому популярну літературу та художні твори, пояснюючи їх. Проте, на думку дослідників, найбільш значним проявом педагогічної організації дозвілля стали опікунські народні будинки, з появою яких у сфері дозвілля народилася й згодом одержала поширення діяльність, предметом якої стала аматорська художня творчість. Прикладом цього став Ліговський народний будинок, де крім бібліотеки-читальні, лекційного й театального залів, курсів з окремих навчальних дисциплін функціонували літературно-художній гурток, хор та театральний гурток.

З позицій самостійності, цілісності педагогіка дозвілля сформувалася у другій половині XX століття. Її першоджерелами є культурно-історичний досвід людської спільноти, розвиток дозвілля з наукового погляду, що віддзеркалює педагогічне розуміння культурно-дозвіллевої практики. Одним з її засновників вважається Джофф

Дюмазедьє. Теоретичний аналіз, проведений ним, показав, що дозвілля або вільний час у житті сучасного мешканця розвинених країн ненабагато поступається робочому часу й має тенденцію зростати, а по цінності, бажаності, привабливості – перевершує працю (багато людей вважають за краще менше заробляти, але мати більше вільного часу).

Т. Веблен розглядав дозвілля як символічний прояв соціальної диференціації, маючи на увазі те, що не всі форми дозвілля доступні для кожної соціальної категорії, у тому числі молодіжної.

У розкритті теоретичного концепту й наповненні його предметним змістом важливу роль зіграв М. Каплан, який виділив 7 моделей дозвілля: гуманістичну, терапевтичну, кількісну, інституційну, епістеміологічну, соціологічну [6], що дозволили їх систематизувати та виділити у загальній структурі дозвілля як найважливіший елемент, що пов'язує інші підстави дозвілля й забезпечує стійке збереження загальної структури дозвілля навіть за умови трансформації її елементів.

З точки зору структурування дозвілля й удосконалення концептуальних і теоретичних підходів дуже цікавим є погляд Дж. Шиверса. Дозвілля розглядається ним не тільки як природна потреба, як можливість самореалізації, мотиваційне підґрунтя трудової діяльності, а і як час, що використовується індивідом на антисоціальні вчинки або беззмістовне його проведення. Він також, як і М. Каплан, виокремив сім напрямків дозвілля:

- дозвілля як рекреація, базовою категорією даної концепції є дозвіллева діяльність, якою займаються виключно для задоволення своїх бажань;
- дозвілля як задоволення (на думку автора саме задоволення є мотиваційною основою дозвіллевої діяльності);
- дозвілля як сфера для відновлення сил, що необхідне для більш ефективної трудової діяльності;
- дозвілля як стан буття, функціонування його у цьому напрямку розглядається як природна галузь, де людина може досягти самореалізації;
- дозвілля як функція, необхідна людині для досягнення задоволення життям;
- дозвілля як платформа соціальної стратифікації (термін «дозвілля» тут вживається для позначення непродуктивного виокремлення вільного часу «привілейованим класом»);
- дозвілля як час, що використовується у соціальній площині, на антисоціальні дії, просто проводиться безцільно.

У 60-80-х рр. вільний час набув нового значення. Він більше став тлумачитись як простір для вільної діяльності, і менше як час, звільнений від соціальних функцій. З цієї точки зору дозвілля як вид діяльності отримує своє подальше теоретичне обґрунтування. Це стосується, насамперед, досліджень американського соціолога Р.А. Стебінса (60-80-х рр. ХХ століття), який у межах соціологічного дослідження виділив у структурі вільного часу «серйозне» й «несерйозне» дозвілля. Він стверджує, що «серйозне» дозвілля має більшу перевагу перед «несерйозним», оскільки воно більш змістовно наповнене [11 с. 64-65]. На наш погляд, такий підхід дозволяє ідентифікувати учасників серйозного дозвілля з обраними заняттями, найбільш важливими для індивідуума.

Термін «дозвілля» у радянський період у чистому вигляді не вживався. Так, І. Петрова стверджує, що ґрунтовної та емної характеристики поняття «дозвілля» у вітчизняній науковій літературі не існує, що зумовлює необхідність дотримання інтеграційного підходу у визначенні поняття «дозвілля» та створення цілісної культурологічної концепції дозвілля [10, с. 136]. В. Кірсанов пропонує тривекторну модель дозвілля, що названа автором інтегрованою й відбиває систему ідентифікації дозвілля через усвідомлення часу, діяльності, психоемоційного стану особистості [7, с. 41]. Це стає зрозумілим, оскільки воно не може кваліметрично характеризуватися за якимось одним параметром і має розглядатися у різних векторах, проте як допустима інтерпретація трактувалася у різні часи у вигляді наступної дефінітивної термінології:

- позашкільна освіта (до 1920 рр.). Дозвіллева сфера поповнюється численними закладами клубного типу, які мають партійно-державну підтримку й розглядаються владою як важливий засіб «комуністичної організації вільного часу». За словами Н. Яременко, у цей період активно створюються дитячі клуби, головне завдання яких полягає в організації культурно-просвітницької роботи та організації самодіяльно-художньої творчості. Дозвіллеву діяльність збагачено новими формами та методами роботи, розпочато створення науково-методичного забезпечення її сфери та системи підготовки кадрів для організації дозвілля населення [12, с. 75-79].
- політико-просвітницька робота (з 1920 по 1950 рр.). У цей період (особливо з 60-х років) особистість прагне вийти з-під контролю держави й віднайти себе у дозвіллі – сфері, в якій цей контроль хоча й не знівлено, але зведено до мінімуму.

І саме у сфері дозвілля спостерігається соціальна активність населення, яка не відповідає загальноприйнятим нормам та звичним межах управління й організації культурного процесу. Індивідуалізація дозвілля розвивається двома шляхами: через одомашнення дозвілля, чому сприяє й науково-технічна революція, і урбанізація, і масове житлове будівництво, та через розвиток неформальних груп за інтересами, унаслідок чого поступово, але докорінно, змінюється й образ соціального життя, і ціннісна система [9].

– культурно-просвітницька робота (з 1950 по 1985 рр.). Культурно-просвітницька робота виокремлюється у самостійну сферу. У 1945 році відбулося реформування політико-освітньої роботи, що була виділена з системи освіти у самостійну галузь. У ці роки вели активну діяльність видатні, досить авторитетні у країні і світі представники творчої інтелігенції – письменники, поети, театральні режисери й драматурги, композитори, артисти з різними поглядами на художню творчість, які представляли різні художні школи і напрямки. Більшість з них були яскравими творчими індивідуальностями.

Молодь як соціально-демографічна група є об'єктом емпіричного вивчення з початку 60-х років минулого сторіччя (в основному на матеріалі студентської молоді). З точки зору розвитку змісту й форм дозвілля 70-ті роки характеризуються становленням розгорненої інфраструктури молодіжних послуг у сфері вільного часу: молодіжних клубів, громадських, політичних об'єднань, клубів за інтересами тощо. У ці ж роки у світовому співтоваристві з'являються молодіжні неформальні об'єднання, що отримали назву «underground». Основними його напрямками стали хіпі, панки, рокери, бритоголові (скінхеде) як молодіжні групи асоціальної поведінки, стилем яких став «розпад особистості, відчай і дебілізація» [8, с. 72].

80-ті роки представлені еволюційним періодом соціалізації молоді як наслідок адаптації до мінливих умов суспільного розвитку. Однак цей період визначається фатальним обмеженням можливостей самореалізації і життєвого самоствердження особистості, яка формується. У цей період особливого розквіту набула проблема молодіжної субкультури, що стала надалі об'єктом дослідження багатьох зарубіжних і вітчизняних педагогів на рубежі 80-90-х років, яка відображає цілий комплекс питань, пов'язаних з розвитком і становленням молоді.

Розглядаючи молодь та можливості її дозвіллевої діяльності у цей період І.М. Іль-

їнський, пише, що «...міф про радянську молодь як саму забезпечену, благополучну обростає усе новими ілюзіями й жив. А паралельно і поруч із ним уживалося й наростало споживацьке ставлення держави до молоді у сфері економіки, праці; насторожене, недовірливе ставлення у сфері політики; нетерпиме, репресивне – у сфері культури; повчально-опікунські – у сфері духовно-ідеологічної, у відносинах зі старшими поколіннями; авторитарно-догматичне – у вихованні. Про це ми сьогодні говоримо вголос, – ми це визнали [5, с. 84].

– культурно-дозвіллева діяльність (до сер. 90-х років). До 90-х років ХХ століття вона була невіддільною часткою ідеології КПРС. В Україні діяльність культурно-дозвіллевих установ у цей час реалізується відповідно до Закону «Основи законодавства України про культуру», що вийшов в 1992 році. У ньому чітко визначені дефініції «культурна діяльність», «культурні цінності», «творча діяльність», визначаються основні сфери діяльності держави у галузі культури та права громадян в області культурної діяльності [4].

– соціально-дозвіллева діяльність (з сер. 90-х років до сьогодні). Поглиблення кризи початку 90-х років дало початок соціальній диференціації, що призвело до зростання індивідуалізації дозвілля та значних розбіжностей між поколіннями. Вони все частіше стали виявлятися у формі суперечностей, що багато у чому пояснюється появою якісно нових, особливо негативних за змістом показників соціального розвитку: контакт молоді з новими соціальними посередниками, яких не було за минулих поколінь, великий і малий бізнес, комерція, нові форми праці і його оплати. Безумовно, головною ознакою дозвіллевої сфери сьогодення є її комерціалізація та розгалуженість спектру у наданні дозвіллевих послуг. Завдяки наявності матеріального ресурсу молодь має і відповідний доступ до них, що тільки прискорює процес соціальної диференціації.

Висновки. Таким чином, порівняльний аналіз представлених аспектів і теорій дозвілля показує, що вони склалися в основному на Заході. Узяті за основу для становлення дозвілля у нашій країні, ці компоненти змінюються й взаємодоповнюються, що дозволяє говорити про дозвілля як категорію, яка постійно розвивається у суспільстві розвиненого типу.

Проведений аналіз теоретичних концептів тлумачення дозвілля у різні історичні часи засвідчує, що практично в усіх дослідженнях дозвілля розглядається як частина вільного часу, що сприяє розширенню проблемного поля дозвілля як яви-

ща багатовимірною. Переважна більшість дослідників визначає дозвілля як вид діяльності, що може ефективно функціонувати, якщо буде чітка й цілеспрямована його організація. Уявлення дозвілля й перенесення результатів з теорії на практику дасть можливість спростити досліджуваний об'єкт і процес організації, виявити смислові й функціональні відносини між окремими дефініціями, факторами й компонентами, що складають основу теоретичної моделі як становлення, так і розвитку дозвілля.

Підсумком ретроспективного аналізу періодів становлення та розвитку дозвілля є констатація того, що воно постійно перебувало у полі зору провідних дослідників цього суспільного явища, і у добу сучасності, коли відбувається значна трансформація духовно-ціннісних орієнтирів, національної самосвідомості молоді, повинна розглядатися як один з пріоритетних напрямків у системі виховання особистості.

Аналіз стану дозвіллевої сфери дає можливість констатувати важливість розвитку дозвіллевого простору як одного з механізмів соціального самовдосконалення особистості в усі часи. Однак недосконалість організаційних форм, інфраструктури, надмірна комерціалізація, споглядально-споживацька спрямованість залишаються, як і у попередні роки, суттєвими проблемами дозвілля, що гальмують процес та розвиток індивіда, його соціалізацію у соціумі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аристотель. О душе. Т.1. М.: Академия, 1975. 449 с.
2. Воловик А., Воловик В. Педагогіка дозвілля: підручник. Харків: ХДАК, 1999. 332 с.
3. Бочелюк В.Й., Бочелюк В.В. Дозвіллезнавство: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 208 с.
4. Закон про культуру. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>. Назва з екрану.
5. Ильинский И.М. Молодежь в контексте глобальных процессов развития мирового сообщества. Молодежь и общество на рубеже веков. М.: Голос, 1999. 332 с.
6. Каплан М. Основные модели досуга. М., 2008. 198 с.
7. Кірсанов В.В. Теоретико-методологічні та методичні засади педагогічної діагностики організації дозвілля: моногр. К.: Альтерпрес, 2006. 352 с.
8. Лисовский В.Т. Духовный мир и ценностные ориентации молодежи России. СПб: Гуманитарный университет профсоюзов, 2000. 508 с.
9. Особливості функціонування сфери дозвілля як соціально-культурного явища у другій половині ХХ ст. URL: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=19542&chapter=1>. Назва з екрану.
10. Петрова І. Семантико-етимологічний аналіз дозвілля: культурологічний аспект URL: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pki/2009_25/Petrova_I.V.pdf. Назва з екрану.
11. Стеббинс Р.А. Свободное время: к оптимальному стилю досуга (взгляд из Канады). Социологические исследования. 2000. № 7. С. 64-65.
12. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навч. посібник. Фастів: Поліфаст, 2007. 460 с.